

11. Rudych F. M. Politychnyj rezhym v Ukraїni: sprobа politychnogo analizu / F. M. Rudych // Politychnyj menedzhment. – 2011. – №2 (47). – S.3–14.

12. Franko I. Odvertij lyst do galyc'koi' ukrai'ns'koi' molod'ozhy / I. Franko // Zibrannja tvoriv u 50–ty t. – K.: Naukova dumka, 1986. – T.45. – 575 s.

13. Franko I. Nash pogljad na pol's'ke pytannja / I. Franko // Zibrannja tvoriv u 50–ty t. – K.: Naukova dumka, 1986. – T.45. – 575 s.

Morari N. V., doctor of political sciences, Professor of chair of social–humanitarian Sciences, Taurian state agrotechnological university (Ukraine, Melitopol), morar.nikolay@mail.ru

National idea as a factor for the consolidation of Ukrainian society

Investigated and determined the place and role of the national idea the consolidation of the Ukrainian society. It is emphasized that for the first years of independence faced with the task of further strengthening the independent state, maintaining stability and ethnic harmony. Decisive role in this process should be played by the Ukrainian national idea, which is designed to provide the necessary consolidation, cohesion and national unity of the Ukrainian nation, as well as the integration of national minorities in its composition, while maintaining and developing their ethnic and cultural peculiarities.

The paper analyses the state and prospects of development of the national idea. In this context, the conclusion is that the Ukrainian national idea in recent years has been the subject of speculation by political elites and leaders, and does not and can not lead to the consolidation of political forces. Society, the state should have a unifying idea of values. For many centuries, this unifying idea was the independence. But this idea lasted as long as independence is not a reality.

Today the essential idea, which would have organized a society for the creation of a qualitatively new level of life. Since few have their own border, emblem, flag, Parliament, President. Life should improve, but improve for all. It should become the unifying idea for the political elite and the people, which is equally perceived to be in Kiev and Lviv, and in Kyiv.

Actualization and the necessity of forming Consolazio ideology, the playback system of values that would unite participants in the political process capable of consolidating the Ukrainian community and allow the Ukrainian people to peace and prosperity. In our view, the core values of the national idea should be a sense of responsibility for the fate of the country, patriotism, humanism, democracy, social justice, and education. The development of such a national idea for Ukraine a matter of extreme importance and relevance, because it is on this basis must be determined the main objectives and values the development of the state in the context of European integration.

Keywords: national idea, ideology, political identity, political process, political stability, political activity.

* * *

УДК 340.1

Мудрик Ю. С.,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та туризму, Хмельницький національний університет (Україна, Хмельницький), yurij.mudryk@gmail.com

Політична інертність в контексті розбудови громадянського суспільства

Досліджується феномен політичної інертності суспільства. Обґрунтовується взаємозв'язок даного явища та стану розвитку політичної культури в цілому. Встановлені основні негативні явища, що породжують політичну байдужість при розвитку громадянського суспільства.

Доведено, що інертність політичного сприйняття і політичного мислення проявляється в жорсткості і стереотипності внутрішньо або зовнішньополітичного курсу, в небажанні і неможливості змінити систему поглядів і оцінок наявних політичних подій, змінити спрямованість і характер політичних дій. Встановлена кореляційна залежність між політичною інертністю суспільства та політичним режимом як в соціально–політичному (монополізм прийняття політичних рішень), так і соціально–психологічному виразах.

Розкриті основні суб'єктивні детермінанти і закономірності політичної інертності суспільства та запропоновані механізми удосконалення реалізації громадських ініціатив, як основного стримуючого фактора.

Ключові слова: інертність, політична інертність суспільства, громадянське суспільство, громадські ініціативи, розвиток країни.

Історичний досвід багатьох країн свідчить, що всі намагання кардинально оновити суспільне життя були

приречені на невдачу, якщо вони не підкріплювались активним залученням різних категорій громадян до вироблення рішень та їх втілення в життя. Тільки створюючи сприятливі умови для розкриття творчого потенціалу громадян і подолання їх соціальної інертності, суспільство одержує могутній імпульс саморозвитку шляхом залучення до демократичного процесу головної діючої сили історії – народу.

На думку Ю. М. Тодики, громадянське суспільство – це система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів та відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів та потреб індивідів і колективів, для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення та передачі від покоління до покоління [1, с. 187]. Структурними елементами громадянського суспільства, на думку цього ж ученого, є: 1) добровільно сформовані первинні самоврядні угруповання людей (сім'я, різні асоціації, господарські корпорації, клуби за інтересами, інші суспільні об'єднання); 2) сукупність недержавних суспільних відносин; 3) господарська і приватна частина життєдіяльності людей, їх звичаї, традиції; 4) сфера самоврядних організацій індивідів [1, с. 187].

При цьому наголошується на небезпеці появи такого феномена, як «формальна демократія», коли відбувається процес формалізації та монополізації державною владою основних демократичних процедур, про що зазначав у своїй публікації В. Полохало [2, с. 36–38]. Крім того, М. Р. Рябчук ще у 1993 році писав, що формалізовані цінності демократії, які не ґрунтуються на розвиненій політичній і правовій культурі, на громадянському суспільстві, можуть стати небезпечною іграшкою в руках охлосу і ще більш небезпечним інструментом демагогії в руках правлячих кіл [3, с. 14].

Наближення держави до демократії виявляється неможливим без розвитку громадських ініціатив. Особливо актуалізації останнім часом набуває проблема громадської участі в муніципальній політиці через ігнорування позиції територіальної громади щодо важливих питань місцевого розвитку. Відсутність змін у практиці залучення громадськості до вирішення місцевих питань призведе до подальшого зниження якості місцевого управління та фактичного порушення принципів демократичного управління. В аналітичній записці досліджується стан реалізації громадських ініціатив на місцевому рівні, розглядаються чинники слабкості громадських ініціатив, надаються рекомендації з удосконалення залучення громадян до місцевого розвитку.

Слабкість громадських ініціатив на місцевому рівні має наступні причини:

- соціальна інертність організацій громадянського суспільства;
- недосконалість правового забезпечення реалізації громадських ініціатив на місцевому рівні;
- небажання місцевих рад долучати громадськість до спільного прийняття рішень;
- недостатній рівень розвитку локальної нормотворчості;
- фактичне позбавлення права територіальної громади скликати громадські слухання;
- встановлення незаконних обмежень можливостей громадян брати участь у місцевій політиці.

Формування політичної культури особи передбачає обов'язкове врахування «наскрізних», перевірених досвідом ідей та цінностей народу, зокрема його менталітету як особливого заряду духовного досвіду й традицій. Історія вказує, що ментальність українців має визначний вплив на такі основні риси їхньої політичної культури: волелюбність, демократизм, толерантність, а також вищість особистих інтересів над загальнонародними, політичний конформізм, схильність до анархізму, міжособної боротьби. Не слід забувати й про те, що сучасна українська ментальність у багатьох принципових моментах виявляє глибоку «неєвропейськість» і, навпаки, надзвичайну подібність до «третьосвітніх» зразків. Ось лише деякі, за визначенням В. Вітковського, такі моменти [4]:

- відмова суб'єкта від власної активності, очікування можливих позитивних змін лише внаслідок дії сторонніх незалежних від суб'єкта чинників;
- консерватизм, інертність і стереотипність мислення;
- недбалість, не пунктуальність, не порядність;
- «звичний» розрив між словом і ділом;
- авторитарні мислення й поведінка, слабка розвиненість уявлень про невідчужувані людські права;
- зневага до людини, її чеснот і талантів разом із надмірною «повагою» до зовнішніх атрибутів (посади, зв'язків, товщини гаманця тощо);
- глибокий психологічний розрив між «верхами» й «низами» суспільства, елітою і загалом;
- обожнювання влади, прагнення більш активних суб'єктів за будь-яку ціну досягти її вершин;
- високий рівень масової «корупційної готовності»;
- правовий нігілізм, нехиль до демократичних і схильність натомість до «традиційних» методів розв'язання проблем [4].

Однією з найважливіших особливостей політичної психіки в цілому є її глибока інерційність. У зв'язку з цим слід розглянути силу і вплив її дії на прикладі інерції мислення. У політиці інертність психіки означає властивість зберігати стан нерухомоті, бездіяльності. Конкретніше, це властивість психіки, по-перше, зберігати свій стан спокою або прямолінійного рівномірного руху до тих пір, поки будь-яка зовнішня причина не виведе її з цього стану. По-друге, це здатність набувати під дією будь-якої кінцевої зовнішньої причини певну кінцеву прискорення і продовжувати реагувати на цю зовнішню причину навіть тоді, коли її реального впливу вже немає.

Інертність політичного сприйняття і політичного мислення проявляється в жорсткості, ригідності і стереотипності внутрішньо або зовнішньополітичного курсу, в небажанні і неможливості змінити систему поглядів і оцінок наявних політичних подій, змінити спрямованість і характер політичних дій, відмовитися від вже прийнятого однозначного рішення і самого звичного механізму прийняття політичних рішень. У політичному вираженні інертність мислення є одним з іманентних властивостей тоталітаризму як в його соціально-політичному (монополізм прийняття політичних рішень), так і соціально-психологічному (властивість мислення і особливості свідомості особливого типу особистості, породжується тоталітарним і авторитарним товариствами – так званої «авторитарної особистості») виразах.

Інертність мислення в політичній психології розглядається як одна з основних детермінант так званого

«старого» політичного мислення. На відміну від нього, будь-яке «нове» політичне мислення вже за визначенням направлено на подолання будь-якої інертності мислення і спирається на гнучкість, ініціативність і творчість, як на свої центральні політико-психологічні характеристики, які проявляються в принципово інших способах прийняття політичних рішень і їх практичної реалізації.

У другій половині 80-х років минулого століття, в період так званої «перебудови» суспільства, керівництво КПРС наполегливо декларувало необхідність «нового мислення», нового осмислення ситуації, в СРСР ситуації – соціальної, економічної, політичної і т.д. Однак інертність «старого» мислення, вкоріненого в свідомості людей на всіх рівнях соціальних відносин виявилася настільки сильною, що подолати її в умовах того часу виявилось неможливим. Лише докорінні перетворення в суспільстві, тривалі, на ціле десятиліття (1990-ті роки) поступово сприяли зміні поглядів, переконань, оцінок тих процесів і явищ, які прийшли на зміну існуючим в радянський період.

Феномен інертності політичної психіки включає часом як об'єктивні, так і найчастіше виключно суб'єктивні складові.

До основних суб'єктивних детермінант і закономірностей політичної інертності суспільства (а також сприйняття, оцінок і, в підсумку, дій) відносяться:

- по-перше, домінуюча тенденція якось компенсувати втрати (в тому числі і явно безповоротні) в результаті помилкового рішення. Це прагнення «відігратися» особливо яскраво проявляється, коли мова йде про матеріальні втрати, наприклад, феномен німецького реваншизму за поразку і територіальні втрати в результаті Першої світової війни, що, як відомо, в кінцевому рахунку призвело до нового поразки і нового сплеску реваншизму. Це і прагнення компенсувати політичний і моральний збиток (наприклад, в цьому році виявлялася одна з детермінант політики Китаю, що зводиться до прагнення за всяку ціну «зберегти обличчя»);
- по-друге, це прагнення відійти від необхідності визнання помилок, що змушує політиків, які взяли спочатку помилкове рішення, вкладати нові зусилля і кошти в продовження розпочатого курсу замість його радикальної зміни;

– по-третє, інертність пов'язана з тим, що важливість суспільно значимих політичних рішень, яким би помилковим воно не було, прямо пропорційна тенденції до продовження її реалізації;

– по-четверте, така інертність посилюється проблемою імовірної конкретної відповідальності певних осіб: чим вища відповідальність і жорсткість санкцій за помилку, тим сильніше прагнення до продовження хибної діяльності, що обумовлюється бажанням уникнення відповідальності. Прикладом цього можна вважати поведінку Гітлера на останньому етапі Другої світової війни, коли помилковість курсу стала очевидною, однак припинити його здійснення було неможливо;

– по-п'яте, інертність пов'язана зі спотвореним сприйняттям інформації: прагнення за всяку ціну виправдати помилковий курс створює свого роду фільтр для сприйняття адекватної інформації, що пропускає все більш-менш позитивне для прийнятого курсу,

«підтверджує» цей курс, і відкидає те, що змушує засумніватися в ньому. Прикладом такого роду є пряма фільтрація інформації про наміри Німеччини в 1940–1941 роках, яка здійснювалася відповідно до обраного Сталіним і його оточенням курсом у відносинах з гітлерівським режимом;

– по-шосте, інертність підтримується і посилюється часом: чим довше триває хибна лінія, тим важчим виявляється її радикальна зміна, адже для її реалізації вже створені як об'єктивні, організаційні, так і суб'єктивні, психологічні умови – змінений спосіб соціально-політичної організації, сформована нова свідомість людей і т.д. [5].

Інертність психіки в політиці може виявлятися на різних рівнях. На індивідуальному вона виступає як особливість поглядів і оцінок окремого політичного діяча і чинить серйозний вплив лише в разі наділення цього діяча значною повнотою особистої влади і мінімізації контролю за прийняттям політичних рішень.

На груповому рівні така інертність проявляється у вигляді «груп-мислення» («groupthink») порівняно невеликих угруповань, причетних до прийняття політичних рішень. В його основі лежать явища групового конформізму, особливо яскраво проявляються при наявності в групі сильного лідера; прагнення підтримувати прийняте більшістю рішення, навіть якщо окремі члени групи з ним не згодні; тенденція ігнорувати інформацію і думки, які не розділяються групою; схильність відкидати або виключати членів групи, незгодних з загальною думкою і т.д. Класичними прикладами «груп-мислення» вважаються історично важливі, але, в підсумку, помилкові рішення, починаючи, скажімо, від мюнхенських угод до рішень адміністрації США про атомне бомбардування японських міст, про вторгнення на Кубу, до В'єтнаму, в Афганістан, Ірак, Сирію і т.д.

На ще більш узагальненому рівні мова йде про інерцію психіки соціальних класів і верств, етнічних груп або суспільства в цілому. Тут інертність виступає як одне з головних проявів тоталітаризму і авторитаризму [5].

Н. І. Пеліванова виділяє наступні механізми удосконалення реалізації громадських ініціатив:

– ефективність реалізації громадських ініціатив залежить від достатнього рівня громадської активності; існування законодавчих передумов для такої реалізації та готовності органів державної влади та місцевого самоврядування до співпраці із інститутами громадянського суспільства;

– реалізація громадських ініціатив потребує створення необхідних умов для участі громадськості, перш за все, у розвитку власного міста та вирішенні місцевих проблем;

– незважаючи на досить широкий спектр форм впливу третього сектору на місцеву владу, низький рівень громадської активності та небажання місцевих рад сприймати організації громадянського суспільства як стратегічного партнера призводять до відсутності систематичного обрання механізмів впливу громадськості на владу;

– винесення на локальний рівень регламентації процедур громадської участі в плануванні та виконанні проектів місцевого розвитку призвело до відносин залежності організації громадянського суспільства від готовності місцевої влади до співпраці;

– поширення тенденції нехтування громадських ініціатив місцевою владою свідчить про необхідність посилення державних механізмів регулювання залучення громадян до управління місцевими справами [6].

На певному етапі історичного розвитку певної цивілізації, держави, народу панівним стає інтенсивний тип відтворення. Йому притаманна спрямованість суб'єкта на підвищення ефективності результатів своєї діяльності, що органічно пов'язано з прагненням до якісних зрушень усіх параметрів суспільного відтворення. Різко зростає необхідність інновацій у сфері засобів, а потім і цілей виробництва. Панування цього типу відтворення не знищує простого, але тіснить його на задній план. Реальний відтворювальний процес у різних суспільствах може здійснюватись у вигляді проміжного варіанту як поєднання цих двох типів відтворення.

Для деструктивного типу відтворення характерна недостатня здатність суб'єкта в силу тих чи інших причин долати внутрішні й зовнішні суперечності, обмежувати потік деструктивних інновацій, забезпечувати інновації конструктивні, зберігати параметри простого відтворення, утримувати на мінімальному для даного суспільства рівні ефективність виробництва. Він характеризується занепадом культури, нездатністю знаходити ефективні засоби і цілі для стабілізації ситуації. Цей тип відтворення відрізняється від розглянутих вище тим, що ніколи не виступає позитивною цінністю [7].

На пострадянському просторі інертність суспільства може бути пов'язана з деяким застоєм в політичному житті країни – в порівнянні з бурхливим періодом становлення демократії (1993–98 років). Окрім кольорових революцій та революції Гідності, сучасний період обходиться без путчів, страйків, мітингів та акцій опозиції. Проте цей нюанс слід розглядати не як позитивний – встановлення стабільності в суспільстві, відсутність радикальних настроїв і розбіжностей, а як негативну ознаку політичної ситуації.

У РФ зменшення кількості демонстрацій обумовлено законодавчими обмеженнями, введеними під благим приводом боротьби з терористичною загрозою. Дана причина навмисне «культивувалася» з метою обмеження політичних свобод населення. Сьогодні політично активні члени суспільства змушені проходити цілу процедуру узгодження мітингу, перш ніж його здійснити. При цьому не факт, що мітинг буде дозволений в результаті.

Інертність безпосередньо обумовлена політичною безграмотністю населення. У всіх засобах масової інформації переважають програми розважального характеру, а також програми, орієнтовані на атракцію уваги глядача на різного роду побутові проблеми, кримінальну ситуацію, ниці потреби і міжособистісні відносини. В даний час практично забута просвітницька функція ЗМІ, хоча спочатку вона була вже якщо не головною, то визначальною.

Дослідження політичної пасивності дозволить більш якісно оцінювати виборчий процес. Найбільш виразними проявами інертності останніх років можна вважати дистанційний референдум у Болгарії, у якому взяло участь близько 30% населення (хоча попередні опитування прогнозували явку більше 50%), а також

вибори у РФ 2018 року. У випадку останнього домінуючим фактором легітимації виборів була боротьба з політичною інертністю суспільства. Так владна вертикаль зробила все можливе (в аспекті використання адміністративного ресурсу) для того, що б залучити до виборів якомога більший відсоток населення. Основними методами залучення громадян виступали: розіграші та конкурси з можливістю отримання матеріальних призів, збори місцевих громад для вирішення питань благоустрою територій, збори трудових колективів на підприємствах та учбових закладах, зібрання батьківських рад у дитсадках та школах по питаннях розвитку навчальних закладів та удосконалення методів проведення навчального процесу тощо. Дані заходи проводились у безпосередній близькості, а інколи на самих виборчих дільницях, що суперечить чинному законодавству.

Актуальність дослідження політичної інертності суспільства обумовлена зниженням частотності політичних явищ, в яких безпосередньо може брати участь народ. Деморалізуючі розмови авторитетних політиків проявляються у постійних скаргах на аполітичність суспільства, тим самим постійно підтримуючи і нав'язуючи електорату даний стереотип.

Незмінними каталізаторами політичної інертності суспільства виступають низька якість політичного продукту і освіченості політичних діячів, а також низька активність опозиції, а точніше її роз'єднаність, втрата авторитету. Якщо держава не зацікавлена в політичній грамотності населення, то в цьому повинна бути зацікавлена опозиція. В даний час у більшості країн пострадянського простору відсутня активно функціонуюча опозиція, а партії або дискредитували себе, або не мають достатніх ресурсів для повноцінного впливу на електорат.

Список використаних джерел

1. Конституційне право України / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К., 2002. – 450 с.
2. Полохало В. «Середній» українець – соціальна основа не громадянського суспільства / В. Полохало // Політична думка. – 1999. – №4. – С.36–38.
3. Рябчук М. «Авторитаризм із людським обличчям» / М. Рябчук // Демократія в Україні: минуле й майбутнє. – К., 1993. – 380 с.
4. Вітковський В. Ординський бенкет в ефірі / В. Вітковський // Львівська газета. – 2006. – 10 січня.
5. Бозаджиев В. Л. Политическая психология [Електронний ресурс] / В. Л. Бозаджиев. – Режим доступу: <https://monographies.ru/en/book/section?id=8233>
6. Пеліванова Н. І. Механізми удосконалення реалізації громадських ініціатив [Електронний ресурс]. – Н. І. Пеліванова. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/november08/7.htm>
7. Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура [Електронний ресурс] / М. М. Закович. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/cultural_science/zakovich_kulturologiya/part1/106.htm

References

1. Konstytucijne pravo Ukraïny / za red. Ju. M. Todyky, V. S. Zhuravskogo. – K., 2002. – 450 s.
2. Polohalo V. «Serednij» ukrai'niec' – social'na osnova ne gromadjanskogo suspil'stva / V. Polohalo // Politychna dumka. – 1999. – №4. – S.36–38.
3. Rjabchuk M. «Avtorytaryzm iz ljuds'kym oblychchjam» / M. Rjabchuk // Demokratija v Ukraïni: mynule j majbutnje. – K., 1993. – 380 s.
4. Vitkovs'kyj V. Ordyns'kyj benket v efiri / V. Vitkovs'kyj // L'vivs'ka gazeta. – 2006. – 10 sichnja.

5. Bозаджиев В. Л. Политическая психология [Elektronnyj resurs] / V. L. Bозаджиев. – Rezhym dostupu: <https://monographies.ru/en/book/section?id=8233>

6. Pelivanova N. I. Mehanizmy udoskonalennja realizacii' gromads'kyh iniciatyv [Elektronnyj resurs]. – N. I. Pelivanova. – Rezhym dostupu: <http://old.niss.gov.ua/monitor/november08/7.htm>

7. Zakovych M. M. Kul'turologija: ukrai'ns'ka ta zarubizhna kul'tura [Elektronnyj resurs] / M. M. Zakovych. – Rezhym dostupu: http://www.ebk.net.ua/Book/cultural_science/zakovich_kulturologiya/part1/106.htm

Mudryk Yu. S., candidate of political sciences, professor of department of international relations and tourism of Khmelnytskyi National University (Ukraine, Khmelnytskyi), yurij.mudryk@gmail.com

Political inertia in the context of building civil society

The phenomenon of political inertia of society is analyzed. The interrelation between this phenomenon and the state of development of political culture in general is substantiated. The main negative phenomena that give rise to political indifference in the development of civil society are established.

It is proved that the inertia of political perception and political thinking is manifested in the rigidity and stereotypical nature of the internal or foreign policy course, in the reluctance and inability to change the system of views and assessments of existing political events, to change the direction and nature of political action. Correlation dependence between political inertia of society and political regime in the socio-political (monopoly of political decisions making) and social-psychological expressions is established.

The main subjective determinants and regularities of political inertia of society are revealed and mechanisms of improvement of realization of public initiatives as the main restraining factor are offered.

Keywords: inertia, political inertia of society, civil society, public initiatives, development of the country.

* * *

УДК 340.1

Оніпко З. С.,
аспірантка кафедри політології, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), zoriana.onipko@gmail.com

АНАРХО–КАПІТАЛІЗМ В СИСТЕМІ ЛІБЕРТАРИЗМУ

Проаналізовано праці ряду західних теоретиків анархо–капіталізму як однієї із провідних течій лібертаризму (М. Ротбарда, Р. Лонга, Г.–Г. Хоппе, Д. Фрідмена та ін). Головна увага зосереджена на аналізі найголовнішої риси анархо–капіталізму – бездержавності суспільства. Розглянуто праці вчених, які справили значний вплив на становлення анархо–капіталізму (Ф. Бастія, Г. Де Молінарі).

Ключові слова: лібертаризм, анархо–капіталізм, держава, ринок, капіталізм.

Взаємозв'язок політичної та економічної сфер суспільства ні в кого не викликає сумніву. Складний механізм такого поєднання завжди був актуальним в періоди криз та потрясінь. Саме в такі часи найбільше відчувався вплив державної політики на економіку, яка часто відігравала роль жорсткого регулятора та координатора. Така взаємобумовленість між політикою та економікою не могла не зацікавити ряд дослідників, які прагнули зрозуміти, від чого залежить ефективність діяльності цих двох сфер. Оскільки держава є найголовнішим з усіх інститутів, який здатний установлювати норми співіснування індивідів та контролювати їх, то вона постійно розглядається як необхідний елемент будь-якого суспільства, без якого жодна із сфер не зможе функціонувати, в тому числі й економічна. Однак у представники анархо–капіталізму як різновиду лібертаризму, з цього приводу займають